

Tarihsel Süreçte Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü ve Habermas

Uğur Köksal ODABAŞ (*)

Öz: Siyaset, felsefe, sosyoloji, iletişim çalışmaları gibi birçok disiplinin alanına giren kamusal alan kavramı, toplumsal yaşamın farklılaşmasına bağlı olarak çeşitli teorilerle açıklanmış, demokratik toplumların inşasında merkezi bir rol oynamıştır. Kamusal-özel dikotomisinin tarihsel değişkenliği bağlamında şekillenen kamusal alan, teknolojik ilerlemelerin de etkisiyle muğlaklaşmıştır. Antikiteden günümüze birçok düşünür tarafından ele alınan kamusal alan çalışmalarında, Jürgen Habermas'ın görüşleri önemli bir uğrak yeridir. Habermas, kamusal alan, kamu, kamuoyu, kamusal alan gibi kavramların tarihsel dönüşümünü ele almış, bu bağlamda normatif bir teori ortaya koymuştur. Kamusal alan iletişimi ve eleştiri ortamı olarak değerlendiren Habermas, iletişimsel eylem dayalı yeni bir kamusal alan modeli inşa etmiştir. Kamuoyu kavramını şekillendiren kamusal alan dair yorumları, kamusal alanın tarihsel bağlamda rolünü, kamusal alanın kullanımını ve kamusal alanda gerçekleşen yapısal çözümleri değerlendiren Habermas, siyaset ve iletişim tartışmalarında öne çıkan isimlerdendir. Çalışmada, teorik ve pratik açıdan kamusal alanın tarihsel süreçteki dönüşümleri ele alınmış, Habermas'ın ortaya koyduğu normatif görüş ve kamusal alan ideali tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: J.Habermas, Kamusal Alan, Özel Alan, Aydınlanma, Siyasal Kamu

Structural Transformation of Public Space in History and Habermas

Abstract: Relevant to a number of disciplines such as politics, philosophy, sociology, and communication, the concept of public space has been explained through various theories in parallel with social changes and played a crucial role in the foundation of democratic societies. Formed by the changing perceptions of the dichotomy between the public and the private, public space has been blurred with the effect of technology. The ideas of Jurgen Habermas have been of key importance in the studies of public space, which have been dealt with by many thinkers since the antiquity. Habermas handled the historical transformation of such concepts as publicness, public, public opinion, and public space, and formed a normative theory accordingly. Defining publicness as a means of communication and an environment of criticism, Habermas built a new model of public space based on communicative acts. Evaluating the interpretations related to public space as shaping the concept of public opinion, the role of public space throughout history, use of public reason, and structural disintegrations in public space, Habermas remains one of the important figures in the debates of politics and communication. This study is intended to explore historical transformations of public space both theoretically and practically and discuss Habermas's normative theory as well as his ideal of public space.

Keywords: J.Habermas, Public Space, Private Space, The Enlightenment, Political Public.

Makale Geliş Tarihi: 19.09.2018

Makale Kabul Tarihi: 13.10.2018

*) Dr.Öğr.Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, (e-posta: uodabas@atauni.edu.tr)

I. Giriş

Demokrasi tartışmalarının merkezinde yer alan kamusal alan kavramı, bütün vatandaşların erişim hakkına sahip olduğu, kamu ile ilgili işlerin görüşülüp tartışıldığı ve nihayetinde kamuoyunun şekillendiği bir alanı ifade etmektedir. Kökleri Antik Yunan'a dayanan kamusal alan yaklaşımları, agoralardan salonlara, kahvehanelerden kilise cemaatlerine kadar her dönemin tarihsel ve teknik koşulları bağlamında şekillenmiştir. Kitle kültürünün gelişimiyle birlikte kamusal iletişimin sağlanması ve geliştirilmesi için gereken ortam üzerine yoğunlaşan kamusal alan tartışmaları, yeni iletişim teknolojilerinin yayılmasıyla medyaya sıkı sıkıya bağlı bir boyut kazanmıştır. Zira vatandaşlar, kamu yararının gözetildiği herhangi bir konuda örgütlenme ve ifade özgürlüğü hakkına sahiptir, bu hakkı kullanmanın en temel enstrümanı da fikirlerin kitlesel, serbest ve hızlı dolaşımına imkân tanıyan kitle iletişim araçlarıdır.

Kamusal alan kavramının temelleri Aristoteles'in haz-siyaset-teoria olarak adlandırdığı üç yaşam tarzı görüşüne kadar uzanmaktadır. Buna göre beden ve eve ait yaşam özel alanda kalırken, polisle ilgili siyaset yaşamı ile zorunlu ilişkilerin kurulduğu alan olan theoria yaşamı, kamusal alanda değerlendirilmektedir. Kamusal ve özel alan ayrımı üzerine kurulan Helenistik kamu modelinde kamusal alanın öznesi özgür yurttaşlardır ve bu alan, kadın, çocuk, yabancı gibi yurttaşlık sıfatına hak kazanmamış kişilerin katılımına açık değildir. Arendt'in belirttiği gibi, Antik Yunan'da özgürlük erkeğe dair bir kavramdır. Çünkü köleler ve kadınlar gibi sadece özel yaşam alanı olan kimseler kamu alanına girmeye hak kazanmamaktadır (Arendt, 1994: 51-52). Bir özgürlük alanı olarak kamusal alanın karşısında ise fayda ilkesine göre şekillenen ev yaşamının zemini olan özel alan yer almaktadır. Fayda ilkesi kişinin kendi benliğine ait olanı ifade ederken, kamusal alan pratiklerinin gerçekleştiği kent meydanları, agoralar, mahkemeler ortaklığa ve birlikte eylemde bulunmaya, dolayısıyla ortak çıkara denk düşmektedir. Yani Helenistik kamusal alan, sorunların konuşularak çözüldüğü, karar verme mekanizmasındaki temel kodun tartışma olduğu, siyasal kararlar almaya muktedir özgür ve yurttaş bireylerin yer aldığı siyasal bir alandır. Bir yetkinlik alanı olarak tanımlanabilecek bu siyasal alanın özneleri, hem karar alan ve alınan kararların muhatabı olan –yöneten ve yönetilen- konumuyla özgür hem de sadece yasalar karşısında değil siyasal eyleme katılımında da eşit olmalarından dolayı mutludurlar.

Özel alan ise duygu alanıdır ve kişiseldir, bu nedenle görünürlük kazanmaz. Dünyevi işlerin meşgaleleriyle geçen, hazların tatminine yönelik eylemlerin gerçekleştiği bu alanda özgür olunamaz. Çünkü birey, kendini gerçekleştirebileceği, kimliğini ortaya koyabileceği ilişkilerden yoksundur. Kaldı ki nesnel ilişkilerle sınırlanmayan tekillik, yanılığın da beraberinde getirir ve karar mekanizması meşruiyet kazanamaz. Tek müzakere alanı olan kamusal alan bireyi özgür kılan alandır. Bu nedenle Weintraub (1997: 44), kamusal-özel ayrımında görünürlük ve kolektifliği temel iki kriter olarak ele almaktadır. Kadınlar ve köleler acziyetlerinden dolayı Arendt'in aleniyet mekânı olarak tabir ettiği kamusal alanda var olamazlar. Yine duygu alanı olan özel alan, toplum çıkarının söz konusu olamadığı, özel çıkarlarla şekillendiği için kolektiflik veya ortaklaşa sahip olunan dünya kodlarını içermemektedir.

Antik Yunan’da görülen kamusal alan –özel alan ayrımı Roma’da da söz konusudur ve kamusal alan ile siyasal alan eş tutulmaktadır. “Kamusal- özel arasındaki ayrım Antik Roma’da da *res publica* (kamusal olan, kamuya ait) ile *res private* arasındaki ayrım şeklinde sürmektedir. Antik Yunan’da olduğu gibi siyasal alan ile kamusal alan arasında ne olgusal ne de düşünsel düzeyde bir farklılık söz konusu değildir” (Köker, 1990: 45). Yunan’daki agoraların yerini Roma’nın kamusal mekânları olarak forumlar almaktadır. Sorunlar burada tartışılmakta, karara bağlanmakta ve bugünkü anlamıyla kamuoyu kavramını karşılamamasına rağmen bir nevi halk onayına sunulmakta ve duyurulmaktadır. Antik Yunan’da kamu alanları mimari açıdan açık mekânlardır. Ticaret faaliyetleri, eğitim aktiviteleri, halk sorunlarına dair tartışmalar bu açık alanlarda yapılmaktadır. Ancak Roma dönemine gelindiğinde nüfusun artması ve kentsel yaşam üzerine odaklanması ile birlikte açık alanlardaki toplumsal aktivitenin devamı ve kent mekânının sürekliliği bağlamında kamusal kullanım için kapalı mekânlar inşa edilmesi söz konusudur. Açık alanlardaki toplumsal yaşam böylece iç mekânlara yönlendirilmiştir.

Hristiyan İmparatorluğu’na geçişte Roma’nın iç mekân kurgusu devam etmiş ancak kilise ile sınırlandırılmıştır. Kilise dışındaki kamusal nitelik taşıyan mekânlar önemini kaybetmiştir. Orta çağa gelindiğinde feodal düzene geçilmesi ve özel mülkiyet yapılanması ile kamusal çıkarlar yerini bireysel çıkarlara bırakmıştır. Fakat feodal üretim sistemi içinde her toprak sahibinin cemaate tabi olması ve ortaklaşa örgüt yapısı nedeniyle başlı başına özel çıkardan söz edilememekte, özel alandan tamamıyla ayrı bir kamusal alan düşünülmemektedir. Köylülerin toprak mülkiyeti sahibi olarak zenginleşmesi, derebeylik düzeninde güç odaklarının ayrışmaması ve erkin kurumlar arasında paylaşılmaması nedeniyle özel ve kamusal alanlar iç içe geçmiştir. Böylece özel ve kamusal yetkenin belli bir toprak sınırı dâhilinde tek elde toplandığı bir yapı ortaya çıkmıştır. Habermas’ın deyimiyle bu kamusal alan temsili olma özelliği ile ön plana çıkmaktadır ve siyasal işlevinden çok, feodal otoriteye işaret etmektedir.

17. ve 18. yüzyıl filozofları kamusal-özel alan ayrımının kavramsal çerçevesini, siyasal iktidar ve doğa durumu üzerinden oluşturmakta, kamusalılığı akıl ve yasa çerçevesinde temellendirmektedirler. 18. yüzyıl Avrupa’sında yaşanan rejim değişiklikleri, devlet ve toplum ilişkisinin yeniden yapılandırılmasıyla devletin asli görevleri arasında sayılan eğitim, sağlık gibi birtakım faaliyetlerin kuruluşlara devredilmesi, dünya ekonomisindeki değişimlerle serbest piyasa koşullarının oluşması, toplumsal hareketlerin ivme kazanması gibi nedenlerle, Aristoteles’in doğa durumu ve siyasal iktidar ayrımı temelinde, kamusal alan ve kamuoyu kavramları hiç olmadığı kadar popülerite kazanmıştır. Aydınlanmanın argümanlarına bağlı kalınan bu dönemde kamusalılık yine akıl çerçevesine yerleştirilmiş, J.J.Rousseau, J.Locke gibi isimler, kamusalı, doğal olanın karşıtı olarak ele almışlardır. Bunlara göre, akıl kamusal kullanımda geçerlilik kazanmalı, ortak çıkarlar aklın çıkarları olarak temellendirilmelidir.

Rousseau kamusal-özel alan ayrımını genel irade ve özel irade olarak tanımlarken, özel çıkarın ağır basmasının devletin sonunun habercisi olduğunu söylemektedir. Aklın

kamusal kullanımının filozofların işi olduğunu belirten I.Kant, bilgelerin bu akli kamu yararı için kullanmaları gerektiğini savunmaktadır. Dini inanışları özel alan çerçevesine dâhil ederek, devletin müdahalesine kapatan ve devlet ile din alanlarını ayıran Locke'un kamusal alan düzenlemesinde devlet, özel alan dışında bırakılmıştır. Bu düzenlemede ontolojik bir hiyerarşi söz konusu olmadığı için sözleşme konusunda herkes eşittir ancak bireyler arası siyasi eşitsizlikler ve kültürel farklılıklar nedeniyle çocuk, kadın, köle niteliğindeki bireyler özel alanda kalmıştır. Bu nedenle kamusal alan özgür bireyler olarak erkekleri kapsamaktadır. Kamusal alan ile özel alan arasında bir ayırım yapılmazsa siyasal alan da işlerlik kazanmamaktadır. Özel alandan farklı olan bu alanda çoğunluğun kararı herkesin rızasının olduğu düşünülerek kabul edilmekte, bireyi koruyacak olan kurumların meşruiyeti toplum sözleşmesi ile sağlanmaktadır.

Locke'un bireycilik ve liberalizm anlayışını devam ettiren J.Stuart Mill'e göre yurttaşların yönetime dâhil olmaları ancak temsiliyet ile mümkündür ve temsili yönetim sadece çoğunluğun değil aynı zamanda azınlığın da çıkarını gözetmek zorundadır. Her yurttaş bir kamu görevinde yer alabilmelidir. Bu katılım hakkı, siyasal alanın kurulmasında temel ilkelerinden biridir. Diğer bir ilke ise uygulanabilir ve seçilebilir bir hükümet biçiminin mevcut koşullar içinde yararlı sonuçlar doğurabilmesidir. Toplumsal alan ile siyasal alanı birbirinden ayıran Mill, sorumluluk ve etkileşim üzerine kurulu toplumsal yaşamda yasal yükümlülükler ve zımni anlaşmalar ile bireylerin toplumun diğer fertlerine karşı sorumluluk taşıdığını söylemektedir. Bu alanın önkoşulu bireyler arası saygıdır. Mill'in nitelik bakımından eylem temelli yaptığı kamusal alan ve özel alan ayırımında, bireyin eyleminin sonucu toplumu ilgilendiriyorsa kamusal eylem olarak değerlendirilmektedir. Sonuçları bireyin kendisini bağlayan eylemler özel nitelik taşımaktadır, bu nedenle devletin müdahale alanı dışındadır. Kamusal akıl yürütme yetkesinin sınırlarının genişletilmesi konusunda her türlü ayaklanmayı destekleyen Mill, daha sonra cahil kişilerin iktidar karşısında yeni bir iktidar odağı olacağı düşüncesiyle bu yetkenin eğitilmişleri kapsayacak veya onların denetimine tabi tutulacak şekilde sınırlandırılması gerektiği fikrini ileri sürmektedir. Zira bu ikilem, Habermas tarafından çatışkılı kamusalılık olarak değerlendirilmiştir.

Mill'de görülen bu sınırlama F.A.Hayek'te söz konusu değildir. Devletin müdahale alanının sınırları çizilmesi konusunda Hayek, devletin insanın doğuştan getirdiği hakları korumakla mükellef olduğunu söylemektedir. Devletin piyasa üzerinde kontrol gücü olarak bulunması işsizlik, enflasyon gibi mevcut sorunların artmasına neden olacaktır. Bu nedenle Devlet, diktatörlüğe yol açacak bir müdahaleden kaçınmalı, özel alanın gerçek alanı olan piyasa denetimini en alt düzeyde tutmalıdır. Çünkü iktisadi özgürlük, bireysel özgürlüğün garantiye alınabileceği temel alandır. Bu nedenle devlet, sivil toplum alanını genişletmelidir. Bu alanda çıkarlar çatışabilir, amaçlar farklılaşabilir. Farklı amaçlar üzerinde uzlaşma sağlanması toplumun yapısı içinde mümkün değildir. Ancak araçlar üzerinde bir uzlaşmaya varılarak, her bireyin katılımında eşit şansa sahip olduğu bir alan oluşturulabilir.

Burjuva toplumunun eleştirisiyle yola çıkan K.Marx ise özel mülk sahiplerinden oluşan kamuya şüpheyle yaklaşırken, kamuoyunu yanlış bilinç olarak nitelendirmektedir. O'na göre kamuoyu burjuva sınıf çıkarının maskesidir. Kapitalist

sistem odaklı ve araçsal akıl temelli eleştirileriyle düşün dünyasında yer edinen Horkheimer ve Adorno da kamusal alan tartışmalarına farklı bir pencere açmıştır. Bireylerin sadece tüketici kimlikleriyle var olduğunu ve sanat eseri dâhil her türlü şeyin metalaştığını savunan düşünürlere göre kitle iletişim araçlarının bu sistemdeki işlevi, sistemin mesajlarını kitlelere taşımak, onları ikna etmek ve gösteri-eğlence aracılığıyla kitleleri uyuşturmaktır.

Kamusal alan tartışmalarının en önemli isimlerinden biri kuşkusuz Habermas'tır. Frankfurt Okulu'nun son temsilcisi olan Habermas, kamusal alan kavramını hem tarihsel hem de normatif bir kategori olarak ele almış; hem kamu, kamusal alan, kamuoyu, kamusal alan gibi kavramların tarihsel dönüşümünü değerlendirmiş, hem de iletişimsel eylem teorisi ile iletişime dayanan yeni bir kamusal alan modeli üzerine düşüncelerini ifade etmiştir. Kamusal alan ve kamusal alan, Habermas'ın normatif bir siyasal iletişim teorisinde iki önemli kavramdır. O'na göre önkoşulu ahlak ve adalet olan bir demokrasi ortamında birey, herhangi bir siyasal otoritenin baskısı ya da korkusu olmadan tartışabilecektir. Kapitalist toplumlarda kamusal alan eleştirisi bu bağlamda ele alınmalıdır ki, kapitalist düzen devlet sermayesi ile özel sermayenin iç içe geçtiği, kamusal ile özel çıkarların çakıştığı veya çatıştığı bir yapı içermektedir. Özellikle medya kuruluşları gibi örgütlenmeler, özel sermaye ile devlet ilişkisinin sadece ekonomiyle sınırlı olmadığını, kamu yararının gözden geçirilmesi ve konuşulması gereken mercilerin de bu bağımlı ilişkiden nasibini aldığını göstermektedir. Öyle ki, medya özel mülkiyet sahiplerinin kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları bir sosyal alan haline gelmiştir. Habermas bu durumu, devlet ve sivil toplum arasındaki uçurumu giderek artıran ve ideal kamusal alan tezlerini çürütmek bir yana kamusal alanın çöküşüne zemin hazırlayan bir sebep olarak görmektedir. Böylece temsili kamusal alandaki temsili siyasal katılım yerini seyirciliğe bırakmaktadır.

Ekonomi temelli tarihsel değişimlerin yaşandığı bu süreçte temsili kamusal alanın, Habermas'ın burjuva kamusal alanına dönüşmesindeki en önemli aktör kahvehanelerin yerine geçen, sosyal iletişimin yeni ortamı olan medyadır. Kaldı ki 18. yüzyıl burjuva kamusal alanında sosyal iletişim mekânlarının aktörleri aydınlanma karakteristiğindeki tartışmacılardır. Temsili kamusal alandan farklı olan 18. yüzyıl burjuva kamusal alanı, Habermas'a göre devlet otoritesi ile temelini ekonomik ilişkilere oturtulduğu özel alan arasında yeni bir kamu alanıdır. "Burjuva kamusal alanı anlamındaki temsiliyet, mesela ulusun veya himaye altındaki belli kesimlerin temsili, bir yöneticinin somut varlığıyla doğrudan bağlantılı olan Ortaçağ'ın temsili kamusal alanından farklıdır" (Habermas, 1964). Bu burjuva kamusal alanı, kamusal alan kavramına aile ve akraba ilişkilerini içeren özel alandan farklı bir toplumsal alana işaret eden modern anlamını katmıştır. İlk olarak edebi kamularla ortaya çıkan burjuva kamusal alanının öncelikli mekânları kahvehaneler, okuma salonları, tiyatrolar, özneleri ise sanat ve edebiyat tüketicileri ve eleştirmenleridir. Dolayısıyla burjuva kamusal alanının yükselmesi, sadece ekonomik düzendeki değişimlere bağlı olarak mali gücü artan sınıfa değil aynı zamanda akademisyen, rahip, yazar gibi fikir adamlarına da bağlıdır. Burjuva kamusal alanının temeli de bu sosyal kompozisyonudur. Bu oluşumun ürettiği tartışmalar başlangıçta edebi odaklıdır ve siyasal erke karşı bir duruş amacı gütmemektedir. Bu nedenle reform üzerine

söylemler ve kamusal tartışmaları bizzat devlet ve aydın devlet adamları tarafından desteklenmiştir (Gestrich, 2006: 418). Dinamiklik kazanan bu mekânlarda otoritenin kararlarına müdahil olma fikri ile kamu siyasal bir etkinlik kazanmış, 19. yüzyıla gelindiğinde de siyasal erkin muhatabı olmuştur. Bu yükseliş karşısında kendi sistemini garanti altına almak isteyen devlet ise özellikle iletişim kanallarını kullanmak suretiyle siyasal bir kamusal alanın aktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, aynı zamanda medya bağlamı bir kamusal alanın oluşumunu hızlandıran bir etkidir. Siyasi erkin ve ona muhalif seslerinin kitle iletişim araçlarıyla tartışması veya ilişki kurması, medyayı siyasal kamusal alanın merkezine yerleştirmiş, onu bir metaya dönüştürmüştür. Bu dönüşümün sonraki aşaması, kamusal-özel tartışmalarını gündeme getirecek olan kitle kontrolü, medyatik görünürlük, kamu yararının konuşulmasına, tartışılmasına aracılık etmesi gereken araçların özel çıkarlara hizmet etmesi ve özel konulara eğilmesi, tüm bu nedenlerden ötürü devletle ilgili olanın özel ile münasebetini kamu üzerinden kurması olacaktır. Basın politikalarının siyasi karar alma süreçlerine etkisi ve propaganda hizmeti ile medya, siyasi otoritenin ortağı durumuna gelmiştir. Bu yapılanmada temel sorun medyanın belli sermayedarların elinde olması, mülkiyet sahiplerinin otorite ile olan ilişkilerinin düzenlenmesinde aracı işlevi görmesi, dahası sunulanın kamu düşüncesi olarak lanse edilmesidir. Bu yapısal düzende siyasal iktidarın hesap vermesi gereken kamu, medya sahiplerinin sözde temsiline rıza göstermek zorunda bırakılmakta, hatta birer izleyiciye dönüşmektedir. Böylece kamusal alan devlet ve toplum arasında yeni bir alan haline gelmiştir.

Habermas, kamu, kamusal, kamuoyu kavramlarının gündelik dildeki kullanımlarının yanı sıra, hukuk, sosyoloji, siyaset alanlarında da sınırlarının çizilememiş olduğunu söylemektedir. Burjuva toplumu koşullarında içerikleri muğlaklaşan bu kavramlar, disiplinler bir tanım yapılmadığı için giderek bulanıklaşmıştır. Alenilik taşıyan toplantılar kamusal olarak nitelendirilmekte, herkesin kullanımına açık mekânlar kamusal alan sayılmaktadır. Bu anlamıyla kamusalın ya da kamusal alanın öznesi halk iken, devletin kurumlarını halkın kullanımına açık olması sebebiyle kamusal bina olarak nitelemek, devleti kamu erki tayin etmektir. Neticede kamu/kamusal kavramları alenilik üzerinden kodlanmaktadır. Ancak kitle iletişim araçları ile aleniliğin yapısı değişime uğramakta, kamusal olan ile özel olan yeni bir boyut kazanmaktadır.

Habermas'a göre Helenik kamu modeli zihniyeti günümüze kadar uzanmaktadır. Roma hukuku çerçevesinde şekillenmiş olan kamu, Ortaçağ döneminde devam etmiş, burjuva toplumunun siyasallaşması ile baskın bir şekilde uygulanmıştır. Bugün kavramın anlamının muğlaklığının nedeni, işlevinin zayıflayarak alanının genişlemesidir. Feodal düzenin yapısal gereklilikleri neticesinde, toprak egemenliğinde özel ve kamusal yetke ayrı ayrı toprak sahipleri olmak üzere tek bir erkte toplanmıştır. Habermas'a göre bu feodal yapıda, üretim cemaati ilişkileri içinde ortaklaşa kullanılan toprak kamusaldır. Bu bakımdan özel tasarruf hakkına sahip olan aynı zamanda kamusal iktidardır. "...das Sundere (ayrı, özel olan), die Freieung (hür insana/vatandaşa ait olan) toprak egemenliğinin ve böylelikle aynı zamanda "kamusal" olanın çekirdeğidir" (Habermas, 2003: 64). Bu yapı içinde kamusal alanı dışarıda bırakan bir özel alandan söz edilemez.

Her toprak sahibi “özel” vasıflarını “kamusal” olarak gösterir, kendini kamusal bir varoluşla gerçekleştirir.

Feodal düzendeki bu temsiliyet ile vekillerin temsiliyeti birbirinden farklıdır. Ülkesini temsil eden değil de bizatihi ülkenin kendisi olan bir prens “...halk “önünde” kendi egemenliğini temsil eder” (Habermas, 2003: 66). Bu noktada temsiliyet rütbe, mevki, giyim, retorik gibi vasıflara bağlıdır, vasıflar cisimleşerek gösterilebilir hale gelmektedir. Önceleri kilise aracılığı ile sürdürülen temsiliyet, kilise içi ile kilise dışı arasındaki ilişkinin zayıflamasıyla temsili olma niteliğini kaybetmiş, 15. yüzyılda saraylı, şövalye temsiliyetine dönüşmüştür. Vasıflı kişiler artık şövalye mertebesine yükselmiş olan askerler ve sarayda yaşayan soylulardır. Ancak Hümanizmin etkisiyle, şövalyelerin de yerini alan eğitim görmüş saraylının temsiliyeti, kamusal alanı halka açık alan ve sokaklardan saray bahçelerine çekmiştir. Halk artık temsiliyet gösterilerinin izleyicisi durumundadır. Saraylı ile burjuvayı ayıran da aslında budur. Burjuva, temsiliyet gösterilerinde bile halkı dışlayarak, toplum ve devletin ayrışmasını böylelikle başlatmış olur. Özel, devletin alanı dışında olmayı ifade ederken, devlet kurumlarında çalışanlar kamu erkinin uygulayıcıları olarak kamusal kişilerdir. Devlet alanından dışlanmış olan bazı “özel” kişiler, görevi toplumun çıkarı için çalışmak olan devlet karşısında kendi özel çıkarları için çalışırlar. Feodal düzendeki temsili kamuda söz sahibi olan toprak sahipleri ve daha sonra askerler, saraylılar bu ayrışma sürecinde, devlet ve dolayısıyla kamu çıkarı karşısında konumlanan bir özel kutup oluştururlar. Burjuva toplumunun temelindeki pratik işte bu -bir araya gelmiş özel şahısların, kamusal topluluk olarak kamusal erkle arasındaki- mücadeledir. “Özel şahıslar, hükümetin düzenlemelerine tabi olan kamuoyunu, kamusal erke karşı vakit geçirmeksizin sahiplenerek; bu erkle, esasen özelleşmiş olan ama kamusal bakımdan da önem taşıyan mal dolaşımı ve toplumsal emekle ilgili genel kurallar konusunda hesaplaşmaya koyulurlar. Bu siyasal mücadelenin, kendine özgü, tarihsel olarak benzeri olmayan bir aracı vardır: kamusal akıl yürütme” (Habermas, 2003: 93). Ancak burjuva, özel kişilerden oluşması ve özel kişilerin “egemen” olamamaları nedeniyle, amaç aslında mevcut egemenliğin bölünmesi üzerinden erkin paylaşılması değil, erkin meşruiyet zemininin dönüştürülmesidir. Bu dönüşümdeki temel ilke de aleniyettir. Kamusal akıl özel kişilerin, aile ilişkileriyle kamuyla kurdukları bağın öznel tecrübeleriyle yönlendirilir. Ev ekonomisini aşan mal dolaşımı, evin reisi rolü ile mal sahibi birey rolünü birleştirir. Özel kişilerin öznel tecrübeleri, kendi kamusunu oluşturarak pratiğe dönüşür. Siyasal alandan farklı olan bu kamusalılık, “siyasal işlev gören kamunun edebi nitelikli ön biçimidir” (Habermas, 2003:96).

Habermas elbette ki edebi kamunun zemini olarak burjuva toplumuna işaret ederken saray kültüründeki temsili kamusalılıkla arasındaki bağı yadsımamaktadır. Okumuş saraylı karşısında yer alan modern devlette okumuş burjuva figürü, şehir yaşamı içinde kamusal akla yön vermektedir. Ortaya çıkan edebi kamunun özneli, sadece özel çıkar kodlarının hâkim olduğu ekonomik yaşamda değil, aynı zamanda okuma salonları, kahvehaneler gibi buluşma mekânlarında da görünür olmaktadır. Bu bağlamda siyasal alan ile toplumsal alan devlet erkinin ve toplumun ayrıldığı çizgi ile bölünmektedir. Özel alan dar ve mahrem olan aile hayatını kapsarken, toplumsal alan aile hayatını da içine

alacak şekilde özel kişilerin ekonomi faaliyetlerinin cereyan ettiği mal ve emek alanını ifade etmektedir. Siyasal kamu ise bunların dışında, kamuoyu yoluyla toplum ile devlet arasında köprü kurmaktadır. Bu anlamıyla siyasal kamu edebi kamudan ayrılmaktadır. 17. yüzyıl Fransa'sında kamuyu oluşturan sanat ve edebiyat tüketicilerinin mekânsal olarak kendilerini gösterdikleri alan, Rönesans ruhunu taşıyan ihtişamlı salonlardır. "Sarayın kültürel işlevlerini "şehir" in üstlenmesiyle, yalnızca kamunun taşıyıcısı değil, bizzat kamunun kendisi de değişmiş oldu (Habermas, 2003: 99). Sarayın kaybettiği gücün yerini alan şehrin ağırlığı ile edebi kamu siyasal bir nitelik kazanacak ve daha sonra siyasal erkin muhatabı olacaktır.

Edebiyat, tiyatro ve daha sonra müziğin sanat ve edebiyat tüketicilerinin oluşturduğu cemiyeti aşarak halk tabanından tüketicilere açılması, sanatın işlevini değiştirmiştir. Toplumsal temsiliyetten kopan sanat, bilet karşılığı tüketilebilen bir meta haline gelmiştir. Mevcut koşullar, sanatçıları da zamanla pazar için çalışır hale gelmeye zorlamış, alanda ehliyetsiz kişiler tarafından değerlendirilir olmuştur. Kendilerini kamusal topluluğun sözcüsü olarak nitelendiren bu amatör eleştirmenler, zamanla toplumda eserin değerini belirleyen kanaat önderleri haline gelmiştir. "...tiyatrolarda, müzelerde ve konserlerde oluşan "büyük" kamusal topluluk, toplumsal kökeni bakımından burjuva bir niteliğe sahiptir" (Habermas, 2003: 117).

1700'lü yılların son çeyreğinde burjuva kamusunun ağırlığı hissedilmeye başlanmıştır. Burjuvalaşmakta olan hayatın mimariye yansması ile çekirdek aile için düzenlenmiş modern evler planlanmıştır. Her aile ferdinin kendine ait özel bir odasının olduğu bu ev düzeninde kamusalığa açık olan mekân salondur. 17. yüzyılın ihtişamlı Fransız salonlarının aile hayatına taşınmasıyla bir ev içi bölüme dönüşen salonlar, evin mahremiyetinin yanı başında durmakta ve özel ve kamusal alan bir kapı ile ayrılmaktadır. Ev içi kamusal alan hatta özel alan ilişkileri yine burjuvanın pazar ilişkileri doğrultusunda şekillenmektedir. "İnsanların aile içindeki konumları hakkındaki tasarımları, mülk sahiplerinin pazardaki özerkliklerine ilişkin bu tasarımlarına tekabül eder (Habermas, 2003: 121). Aile kurumu miras taşıyıcı olarak mal varlığını güvence altına almakta, mülk sahibinin pazardaki özerkliği evde söz sahibi olarak devam etmektedir. Aynı çatı altında bulunan kamusal ile özelin ilişkisi, aile mahremiyetinin genişletilerek kamusal bir düzleme taşınmasına –mesela edebi olduğu için özel mektupların yayınlanması gibi mahrem olanın edebiyatta kendine yer edinmesine- neden olmaktadır. Özel şahısların öznel hayatları artık edebiyat tüketicilerine mal olmuştur. Özel hayatlarının ifşa edildiği edebi kamunun öznesi olan burjuva, aynı zamanda mülk sahibi ve pazarın eyleyeni olarak kamusal çıkarlar konusunda siyasi kararlara dâhil olmayı istemiştir.

Edebi kamunun siyasal nitelik kazanması ilk olarak İngiltere'de başlar. Parlamenter sisteme geçilmesi ve kamara sistemi ile kamusal topluluk örgütlü bir şekilde siyasal düşünce üretmeye başlar. Kamuoyunu oluşturmada ve kamusal akli yönlendirmede, partilerin seçim propagandalarını yayınlaması ve siyasal gazeteciliğin ilerleyerek siyasal günlük basının güçlenmesi önemli rol oynamıştır. Nitekim aynı dönem Fransa'sında gazetelerin sansürün gölgesinde kalması ve harekete geçirme potansiyeline sahip bir siyasal gazeteciliğin gelişmemesi, koşullar sağlandığında bile nüfuz edilebilecek bir

taban oluşturmamıştır. Fransız mülk sahipleri İngiltere'deki gibi burjuvalar değil, sıradan tüccarlardır. Zamanla burjuva haline gelen bu tacirler, toplumun geleceği konusunda siyasal fikirler beyan etmekten yoksundur. 18. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan siyasal Fransa kamusal topluluğu asli niteliğini ancak Temmuz Devrimi ile kazanabilmiştir.

“Kamuoyu terimi henüz Alman diline yerleşmeden önce, burjuva kamusal fikri, Kant'ın aleniyet ilkesini hukuk ve tarih felsefesi açısından geliştirmesiyle teorik olgunluğa sahip bir olgunluğa kavuşmuştu” (Habermas, 2003: 201-202). Alman aydınlanmasının baskın olduğu eleştirel dönemde, Almanya'daki mülk sahipleri, siyasal erke yönelik eleştirilerini ahlak felsefesi içinden yürütme çabasıdadır. Rasyonalize edilen ahlak, toplumsal ve siyasi olanı da kapsamakta, ahlaktan bağımsız bir siyasetin sorun çözmede muktedir olamayacağı düşünülmektedir. Alman burjuvasının toplum ile siyasi erk arasında olan bu akılcı tavrı, Kant'ın siyaset ile ahlak birlikteliğine vurgu yapan aleniyet/kamusal ilkesinin pratiği olarak görülebilmektedir. Aklın kamusal kullanımı olarak aydınlanma, her toplulukta gerçekleşecek ve adil bir düzene doğru ilerlemeyi sağlayacaktır. Kant'a göre aklın kamusal kullanımı filozofların meselesidir. Devletin denetimi altında olmayan ve devlet çıkarlarını almayan filozoflar, devlet aleyhinde de olsa, alenen konuşma hakkına sahip olmalıdır. Bu akıl yürütmeyi icra eden kamusal topluluk, rüşet sahibi olmayan halk ile devlet arasında yer almaktadır. Ancak aklın kamusal kullanımı filozoflara ait değildir, herkes buna muktedirdir. Zira filozofların yaptığı halkı bilgilendirerek, topluluğu kendi aklını kullanmaya yönlendirmektir. Yasama, meşruiyetini akıldan kaynaklanan halk iradesinden, akıl yürüten topluluğun ortak sorunlar üzerine çözüm mutabakatından almaktadır. Siyaset ancak toplumsal bir birliktelik sayesinde ahlakla uyum gösterecektir. Ancak Kant'ın siyasal akıl üreten bir kamusal şartı olarak mal sahiplerinin özerliğine işaret etmesini ve kendi kendinin efendisi olarak ortak varlık dışında kimseye hizmet etmeyen, ücretli işçiler gibi emeğini mübadeleye mecbur kalmayan özel mülk sahiplerine aklın kamusal kullanım yetkisini vermesini, mülk sahibi olmayanların siyasal kamusal alan dışına itilmesi olarak değerlendiren Habermas, pratik aklın yasalarının ampirik şartlara bağımlı olamayacağını ve siyaset ile ahlakı birleştirme görevi üstlenen kamusal Kant'ın bu sistemi içinde açıklanamayacağını söylemektedir. Mal dolaşımının ve rekabetin olduğu yerde iç çatışmaların olması kaçınılmazdır. Bu durumda akıl yürüten, kamusal, siyaset ve ahlakı bir araya getiremeyecektir. G.W.F.Hegel'in burjuva kamusal ideoloji olarak tanımlaması bu nedenledir. “Kant'ın “kamusal mutabakat”, Hegel'in ise “kamuoyu” olarak adlandırdığı şey, akıl yürüten özel şahısların oluşturduğu kamusal cisimleşir” (Habermas, 2003: 221). Hegel için eşitsizliği perçinleyen burjuva toplumu, mülk sahiplerinin ortak çıkarları için çalışır, bu noktada kamuoyu özel kişilerin özerkliklerini korumak için ortaya attıkları öznel fikirlerden ibaret olma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Devlet, özel mülkiyeti korumayı kendine görev edinir, burjuva yasama mertebesine yükseltirse, özel şahısların zümrelerindeki düzensizlik devlet boyutuna taşınmış olacaktır. Halk içinde önyargılar olarak kendini gösteren kamuoyu, halk meclisleri ile yaşamaya katılmaktadır. Bu meclislerdeki aleniyet, devlet meseleleri üzerine akılcı çözümler üretme yetisi kazandırmakta, toplumda eğitim işlevi

görmektedir. Hegel'in yetkin ve ideal bir adil düzen ütopyasının teminatı bu kamuoyu değil, devletin kendisidir. Bu nedenle kamuoyundaki yanlış fikirler devletin yüksek kademesindeki görevlilerce ayıklanmalıdır. Marx için ise kamuoyu yanlış bilinç demektir. Burjuva sınıfının kendi içindeki mal mübadelesine dayanan ilişkisi, mülk sahipleri ile ücretli işçiler arasında cereyan eden yeni iktidar ilişkilerine sebep olacaktır. Topumla özdeş olmayan burjuva kamusalı, mal sahibi olmayanların erişimine kapalıdır ve burjuva toplumunun siyasi bir varlık kazanma isteği, özel insanların özerkliklerini güvence altına alacak egemenlik ilişkilerinin zemini. Marx'a göre burjuva olmayan kesimlerin kendi bilincine vararak siyasete dahil olmaları, devlet ile toplum arasında kendi alanını yaratan burjuva sınıfının çözülmesine ve toplumun siyasi bir nitelik kazanmasına neden olacaktır. Marx, burjuva toplumunun içinde bulunduğu çelişkilerin ötesinde aydınlanma ile mümkün kılınabilecek daha uygar bir toplum düzeni öngörmektedir. Özel mülkiyetin ortadan kalkması sayesinde kamusal akıl yürütme mülk sahiplerinin özerkliğinden çıkacak, toplum ile devlet arasında duran burjuva kamusal alanı işlevini kaybedecektir. Ekonomik ilişkilerden bağımsız özel ilişkiler böylelikle hukuksal düzenlemelere tabi olmayan mahrem anlamına kavuşmuş olacaktır.

Burjuva kamusalılığına dair ideoloji bağlamında yapılan değerlendirmeler, toplumsal koşulların değişikliğe uğraması ve ekonomik liberalizmin ağırlığını hissettirmesi ile 19. yüzyılda haklılığını kanıtlamıştır. Rasyonalize edilmeye çalışılan siyasi kamusalılık, ayrışmaların olduğu yerde ortak çıkar lehine nesnel bir muhakemeyi öngörmüş, ancak mülk sahipleri olarak burjuva kamusunun zemini bu öngörünün gerçekleşmesini mümkün kılmamıştır. Liberal ekonomik düzen, mal sahiplerinin özel ilişkilerini piyasa çıkarları bağlamında kamusal alana taşımalarına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak kamusalılık, devletin ekonomi alanındaki erkini kullanmaya, onu yönlendirmeye aracı hale gelmiştir. Rekabet alanı olarak kamusal alan, kamusal akıl yürütmenin rasyonaliteden uzaklaştığı, özel kişilerin özel çıkarlarını korumak için kendi meşruiyetlerini yarattıkları uzlaşma alanına dönüşmüştür. Siyasi fikir üretmenin belli bir zümrenin tekeline verilmesini eleştiren Mill ve Tocqueville, kendisi hakkında kararlar alınıp hükümler verilen topluluğun, kamusal akıl yürütmenin nesnesi haline gelmiş olmayı da önemsemediğini söylemektedir. Yeni ekonomik düzen, siyasi kamuda boy göstermek için gereken mülk edinmede zaten fırsat eşitliğine sahip olmayan kesimin önünü tamamen kapatmıştır. Bu nedenle Kant'ın aleniyet/kamusalılık ilkesinin yerini 19. yüzyılda kamusal topluluğun genişletilmesi anlamına gelen seçim hakkı almaktadır. Habermas; Mill ve Tocqueville'in mülk sahiplerinin oluşturduğu kamusalılığa karşı ayaklanmaları destekleyen tutumlarını değerlendirirken, genişleyen bir kamusal topluluğun birçok farklı çıkar doğrultusunda bölünmüş bir kamuoyu yaratacağı gerçeğinin altını çizmektedir. Nitekim her iki isim de iktidarı denetleme işlevini yerine getirirken kamuoyunun da sınırlarının çizilmesi gerektiğini söylemektedir. Çünkü genişleyen bir kamuoyu devlet otoritesinden bile daha otoriter bir şekilde ayrık fikirleri baskı altına alacak, düşünce özgürlüğüne ket vuracaktır. Bu nedenle Mill, hakikatin ancak farklı düşüncelerin ifade edilebildiği bir ortamda yeşerebileceğini, perspektivist yaklaşımda ortaya çıkabileceğini söyleyerek, kamusal akıl yürütmenin temelini din felsefesinden aldığı hoşgörüyü koymaktadır. Ancak genişleyen yapıyla kamusal alan emekçileri de içine almaktadır ve mal sahibi olmayan ve eğitim almayan kitleler iktidar

karşısında yeni bir iktidar durumuna gelmektedir. Mülksüz ve eğitimsiz yığınların akıl yürüten konumu burjuva tarafından tepki görecektir. Mill ve Tocqueville, bu karmaşıklığın giderilmesi için kamunun görüşlerinin eğitim görmüş kişiler tarafından karara bağlanması ve temsili hükümet sistemiyle mülk sahiplerinin deneyimleriyle geliştirilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Mill'in önce kamusal topluluğun sınırlarının genişletilmesi isteği, daha sonra cahil kimselerin kamusal akıl yürütmede yetkin olamayacağı sebebiyle denetime tabi tutulması gerektiği görüşü Habermas tarafından liberal teoride çatışkılı kamusalılık olarak değerlendirilmiştir. "Sadece kendini temsil ettirme imkânına sahip olan kamu, bu kamusal topluluk karşısında, 'bizzat sorunlardan çok, bu sorunları çözmekle görevlendirdiği şahısların karakter ve meziyetlerini değerlendirmesine konu etmekle' yetinecektir" (Habermas, 2003: 247). Kısacası Mill, sınıf sistemine tabi olmayan ancak erkin kullanımında kademelendirilmiş bir kamusalılık talep etmektedir.

Kapitalist sisteme geçildiğinde, sınırları genişlemiş olan kamusalılık muhakeme yetisine sahip bir azınlığın eleştirel denetimine tabi olmak bir yana, özel ile olan ilişkisini kaybetmiştir. Hem kamusal akıl yürütmenin kamusalılığı azalmış, hem de mahremiyet sınırları esnemiştir. Bu durum kamusal alanın çöküşünün zemini olarak değerlendirilmektedir. "Bu iki alan arasında ve aynı zamanda bu iki alanın birlikte oluşturdukları sahada, 'kamusal' ile 'özel' arasındaki ayırmadan kopan, yeniden-siyasallaşmış bir toplumsal alan meydana gelir" (Habermas, 2003: 256-257). Kapitalist düzenin pazar koşulları sermayenin rekabetçi ellerde toplanmasına neden olmuştur. Rekabetin serbest olduğu ekonomik düzen, herhangi bir sermaye sahibinin gücünün dikey ilişkiler ağında artmasına ve gücü elinde tutmasına neden olmuştur. Kapitalist ekonomik sistemde çıkarlar giderek özelleşmiş, özel çıkarlar kamusal olanın önüne geçmiştir.

Devlet zorunlu olarak piyasa ilişkilerine müdahil olmaktadır. Çünkü toplumsalın önüne geçmiş olan özel çıkarların siyasi nitelik kazanması kaçınılmazdır. İş sözleşmesi, kira kontratı gibi ilişkilerin yasalarca güvence altına alınması örneğinde olduğu gibi özel alanın kamu hukuku üzerinden düzenlenmesi, bu iki alanın iç içe geçtiğinin göstergesidir. Artık ne sadece özel ne de yalnız kamusal alandan söz etmek mümkündür. Liberal dönemde burjuvaların özel hayatları ya aile içinde ya da çalışma mekânlarında geçmekteydi. Ancak iş yerlerinin kapitalist düzende büyük işletme ve müesseselere dönüşümü, çalışma alanının da 'özel'ini kaybetmesine neden olmuştur. Çalışan ve mülk sahibi arasındaki ilişki sosyal güvenceler, sendikalar gibi kamusal hukukun konularından biri haline gelmiştir. 'Mülk sahibi ve hizmetindeki' şeklindeki konumlar işçi-işverene dönüşmüştür. Bu işletmelerin özel kuruluş mu yoksa kamusal bir organ mı olduğu belirsizleşmiştir. Dahası aile mülkiyeti ve mirasın aktarımı eksenindeki büyük burjuva aile tipi, ekonomisinin bireysel kazançla sağlandığı çekirdek aileye evrilmiştir. Daha önce mal sahibi olarak piyasada söz sahibi olan erkeğin evdeki rolü ve otoritesi de sarsılmıştır. Büyük aile modeli içinde bertaraf edilen işsizlik, hastalık, yaşlılık gibi risk faktörlerinin tehlikeleri sosyal devlet ile güvence altına alınmıştır. Bu durum aslında özel olan aile içi hayatının yine kamusal hizmetler alanına dâhil edilmesi demektir. Böylece özel ile kamusal arasındaki ilişki daha da karmaşık hale gelmiştir.

Özel ile kamusal arasındaki kompleks yapı sadece hukuksal düzenlemelerle sınırlı kalmamaktadır. Geleneksel yaşamdan şehir yaşamına geçişte, kent kültürünün kendini en baskın hissettirdiği alan olan mimari yeni bir biçim kazanmıştır. Apartman sistemindeki yerleşimler, sadece görmeye engel olan ancak hiçbir ses yalıtımına imkân vermeyen duvarları ve içeriği dışarıdan ayıran kapısıyla özeli tahrip etmekle kalmamış, bir araya gelerek sohbetlerin yapıldığı komşuluk ilişkilerinin ortak alanlarını da yok etmiştir. Mahremiyetini yaşamak isteyen bireyi evin içine sıkıştıran bu karmaşık ilişki sözde özel yaşamı aile ile sınırlamaktadır. Önceleri burjuvanın aile mahremiyetini yaşadığı burjuva büyük ailesinin sınırlarını aşan çalışma zamanı ve edebi kamu mekânları, yerini boş zaman alanlarına bırakmıştır. Mülk sahipleri kendilerini halk kitlelerinden ayıran özelliklerini tüketim ve boş zaman faaliyetleri üzerinden kazanmaktadır. Aile yapısında yaşanan yapısal dönüşümü burjuva ailesinin edebi münasebetini kaybetmesine neden olmuştur. Edebi tartışmaların gerçekleştiği ahablık ilişkileri de boş zaman faaliyetlerindeki grup arkadaşlıklarına dönüşmüştür. Bir kamusalıktan ve akıl yürütmekten uzak olan bu gruplar kamusal nitelik taşımamaktadır. Kamusal akıl yürütme eğilimi söyleşi, forum, panellerde kendini gösterir, ancak zamanla –özellikle kitle iletişim araçlarının tüketim malzemesi olarak kullanmasıyla- meta haline gelir. Kamusal sorunlar ve bunların çözümünde başvurulacak kültürel değerler piyasa için malzeme olur. Kültürel değerlerin mübadele değeri kazanması, yeniden ve yeniden üretilebilen tüketim araçlarına dönüşmesine neden olmaktadır. Kültürel ürünlerin ticarileşmesinin en önemli aracı da reklamlardır. Her kesimin erişiminin mümkün olmadığı yüksek nitelikli ürünler, piyasa koşullarında standartlaşarak, hatta ihtiyaçlar ve yenilenme bağlamında nitelikleri değiştirilerek reklam aracılığıyla arz edilmektedir. “Kültür endüstrisinde bir ilerleme olarak ortaya çıkan, endüstrinin sürekli yenilik olarak sunduğu şey, hep aynı olanın kılığının değiştirilmesinden ibarettir; değişikliğin her yerde gizlediği, kültür üzerinde egemen olduğu günden beri değişmeden kalan kar güdüsü gibi değişmeyen bir iskelettir” (Adorno: 2007: 112).

Siyasal nitelikli kamusal akıl yürütmenin temeli olan edebi kamu, bu dönüşümden nasibini almış, yüksek nitelikli eserler yerini erişimi daha kolay ve ucuz olan kitap serilerine bırakmıştır. Siyasal kamusala hizmet eden günlük gazetelerin de içeriği değişmiştir. Siyasal nitelikli haberlerin oranı azalırken, bol resimli eğlence, kaza, spor, sağlık, ekonomi haberleri ön plana çıkmıştır. Kamusal akıl yürütme işlevinin kamunun hikâyelerine dönüşmesi zamanla gerçeğin yeniden üretilmesine, gerçek ile kurgunun birbirine karışmasına neden olmuştur. Kitle iletişim araçlarının bu durumu normalleştirilmesi, kamunun başından geçenleri de tüketim nesnesine dönüştürmüştür. “Kamu, özel hayat hikâyelerinin umuma bildirildiği alana dönüşüyor –ister “küçük adam” denilenlerin tesadüfen başına gelenlerin veya planlı olarak yaratılan yıldızların aleniyet kazanması şeklinde olsun, ister kamusal açıdan önemli gelişmelerin ve kararların özel kıyafetlere büründürülüp kişiselleştirilerek tanınmaz hale getirilmesi şeklinde olsun” (Habermas, 2003: 296). Devlet ile toplum arasındaki bağın kurulduğu kamusal alan, örgütsel niteliğini kaybetmiştir. İktidarın denetlenmesi işlevine aracılık eden aleniyet ilkesi anlam kaymasına uğramış, bilinçsiz bir kitleyi yönlendirme ve yığınların onayını almakta aracı olmuştur. Böylece siyasal olanı ahlak bağlamında kurma girişimi anlamını yitirmiştir. “Modern kapitalist toplumun ekonomik örgütlenişi, araçsal

akıl bu nihai gerçekleşmesinin ve Aydınlanma'nın kendini yok edişinin zeminini sağlar" (Adorno, 2007: 14), 2003: 296).

Kamusal akıl yürütmenin siyasal niteliğini kaybetmesinde temel enstrüman kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişiminin ticarileşmesi medyada tekelleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Yeni medya düzeni, küçük girişimleri ya bünyesine katarak ya da piyasada tutunmalarını ve var olmalarını engelleyerek haber dağıtımını belli ellerde toplamıştır. Öyle ki ulusal basının haber kaynağı olması gereken yerel medya ulusal basına bağımlı hale gelmiştir. İlk dönem yeni medyada düzenlemeler devlet müdahalesine açıktır ve resmi denetlemelere tabidir. Devlet müdahalesiyle "özel şahısların oluşturduğu bir kamuya ait özel kurumlar kamusal kurumlara dönüşmüştür" (Habermas, 2003: 317). Özel teşebbüsün medya tekelini kırmak için alınan önlemlerle ajanslar devlet organı mantığına bürünmüş ve yarı resmi bir görünüm kazanmıştır. Liberal dönemde kamu adına devlet icraatlarının denetim aracı olan medya, kapitalist ekonomik koşullarda özel ticari girişim niteliğini kaybetmeden devlet güvencesine alınmış, özel çıkarla devlet çıkarının kesiştiği yerde siyasal eleştirel işlevini yitirmiştir. Haberin içeriğinin değişmesi ve ekonomik kaygılar nedeniyle kamuoyu oluşturma ticari menfaatler üzerinden yürütülmeye başlanmıştır. Kamuoyunun bizzat reklama araç ve amaç olması kamusal akıl yürütmenin kapitalizmin gereklerine uygun olarak ekonomi temelli gerçekleştirilmesidir. Ekonomik kaygılar siyasal kamuoyunu dönüştürmekle kalmaz, kültür ürünlerini reklam malzemesi görünümüne büründürerek, yeniden üretilmiş değerleri arz ederek bu olgunun da içini oyar. Özellikle 20. yüzyılda reklam başlı başına ticari örgütlenmelerin hammaddesi olmuştur. Reklam ajanslığı yapan büyük işletmelerin ortaya çıkışı, devlet-haber-kamu sistemine yeni bir bileşen -reklam veren- eklemiştir. Reklam ajansları denetleme işlevini de üstlenerek medyada boy gösterir. Bu ajansların zamanla kendi medya işletmelerini kurmaları ve ekonomik güçle pazarda önemli bir pay edinmeleri ile kitle, rekabetçi kapitalizmin at başı giden güçleri arasında kalmış, kitle iletişim araçları sayesinde eğitilmiş tüketiciye dönüşmüştür. Toplumun daha üst tabakasına ait olan ürünlerin, uyarlanarak yeniden üretimi, seri üretimle ucuzlaması ve reklamların yoğun yönlendirmesiyle alt kesimin erişimine açılan geniş ürün yelpazesi, bilinçli veya bilinçsiz herkesi tüketim çarkına dâhil etmektedir.

Reklam endüstrisi yönlendirme işlevini yerine getirirken geniş halk kitlelerine kamu sıfatıyla değil tüketici olarak yaklaşmaktadır. Reklam ve rekabet işletmelerinin bu pratikle ortaya çıkardığı tüketen topluluğun yanı sıra siyasal kamu varlığını sürdürmemiştir. Çünkü kitlenin kanalize edilmesi kamu yararının çok daha ilerisinde duran ticari çıkarlar doğrultusundadır. "Tüketicinin etki altına alınması, özel şahısların oluşturduğu, düşünce üreten kamusal topluluğun klasik biçiminin çağrışımlarını yok ederek o kamusal varlığın meşrulaştırıcılığını istismar eder; kamusalığın iktibas edilen işlevleri, örgütlü özel çıkarlar arasındaki rekabete eklenir" (Habermas, 2003: 325). Bir zamanlar kamusal akıl yürüten özel kişilere varlıklarını sürdürürebilmeleri için açılan özgürlük alanı -boş zaman faaliyetleri- sistemin enstrümanı olarak rekabete hizmet eder.

Kapitalist sistemin yeniden üretim ve simgesel tüketim üzerinden kurguladığı toplumsal ilişkiler, yeni var olma biçimlerinin meşruiyetinin rızaya dayandığı kanaatler

üzerine kurulur. Rızanın üretimi, siyasal akıl yürüten özel kişilerin kamuoyu oluşturma işlevinden çok uzaktır. Reklam üzerinden oluşturulan kamuoyu gönüllülük yaratarak, reklam ekonomisini elinde tutan kültür üreticilerine hizmet eder. Devletin araçlarının ve siyasal erki elinde tutanların bu mutabakata dâhil olmaları, kamusal alanda tartışılan olguların - aleniyet de dâhil- niteliğini değiştirmiştir. Halka açıklık anlamı taşıyan aleniyet, halkla ilişkiler çerçevesinde tanıtım, görünür olma, tanınma anlamlarını bünyesine katmıştır. “Aleniyet, (kamusal topluluğun elindeki) eleştirinin ilkesi iken, (gösteri mercileri-idare ve başta partiler olmak üzere çıkar birlikleri tarafından) yönlendirilen entegrasyonun ilkesine dönüşmüştür” (Habermas, 2003: 344-345). Siyasal faaliyet yürüten kişiler ya basın faaliyetlerini arkasına alarak ya da bizzat bu faaliyetlerin içinde bulunarak aleniyet kazanabilmektedir. Böylece yasal düzenlemelerle olmasa da gizliden gizliye erk ve yetki kullanımı ve denetimi bu alana kaymıştır. “ ‘Kamuoyu çalışması’ kelimesi bile, bir vakitler temsilcilerinin konumuyla birlikte verili olan ve sürekliliği sağlam bir geleneğin simgeselliğiyle güvencelemiş bulunan kamusalığın, artık ancak gerektiğçe ve vakadan vakaya imal edilmesi gerektiğini ele veriyor” (Habermas, 2003: 336).

Propaganda üzerinden yürütülen ve medyatik görünürlikle meşruiyet kazanan siyasetin partiler aracılığıyla gerçekleştirilmesi, burjuva kamusunun yapısal dönüşümünü başlatmıştır. Parti sistemi seçmenlerin kendilerine oy vermeleri için razı olmalarına dayanmaktadır. Parçalı kamunun hemen her kesimini temsil edecek partilerin parlamentoya dâhil olması, meclisi biçimsel olarak grupların çıkar tartışmalarının yapıldığı bir alana dönüştürmüştür. Böylece kamusal siyasal mekânını da kaybetmiştir. Temsil edilen vatandaşların seçim propagandalarında medya üzerinden ulaşılmak istenen, çıkarları korunan ve gösterisel alenilikte icraatların anlatıldığı kitle olarak lanse edilmesi, seçmenlerin siyasal eyleme katıldığı yanılsamasıdır. Ait olduğu aile, çevre, grup eğilimlerine veya siyasal parti reklamlarının ikna ediciliğine tabi olan eğitimsiz geniş halk kitlelerinin kamusalığı, siyasi alanı da tüketim alanına dâhil etmektedir.

Devlet ile toplumun iç içe geçtiği yarı özel yarı kamusal düzenlemeler ağında siyasal kamuya katılım hakkının yasal güvencelemelere bağlanmasını talep eden toplumsal örgütlenmeler ortaya çıkmaktadır. Ancak bu örgütlerin kamuyu dışarıda tutarak devletle ilişki kurma biçimi toplumun “yeniden feodalleşmesi”ne neden olmaktadır. Dolayısıyla kitle iletişim araçlarıyla sağlanan ancak eleştirel işlevini yitirmiş kamusalık, örgütlü özel kişilerin kamusuna taşınır. Halkı öteleyen, yeniden-feodalleşmiş kamu, kitlenin siyasal faaliyet yetisini elinden almakta kalmaz, aynı zamanda kanaatleri tesis ettiği kitle iletişim araçlarıyla rıza üretir. Böylece hakkında kararlar alınan, eylemlerine yön çizilen halk, düşünceden yoksun izleyici ve tüketici kitlelerine dönüşür. Yeniden feodalleşmiş toplumda belli bir kesime ait olan fikir, egemenliğini kabul ettirerek kamuoyu olur. Neticede ya kitleyi yadsıyan örgütlü özel kişilerin uzlaşmaları ya da kitlesel tüketimin boyunduruğu altındaki toplumun rızası olarak ortaya çıkan kamuoyu, kendi olarak var olamaz.

II. Sonuç

Kamusal alan ve bu alanda eşit katılımı sağlanan müzakerelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan kamuoyu kavramları, demokrasi tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Kamuoyunun şekillendiği toplumsal bir alan olan kamusal alanın niteliği, tarihsel süreç içinde sosyal, siyasal, ekonomik ve teknolojik koşullarla belirlenmiş, kavrama dair değerlendirmeler bu bağlamda şekillenmiştir. Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü adlı eseriyle kamusal alan tartışmalarında önemli bir referans noktası olan Habermas, kamusal alanın gelişimini ve dönüşümünü tarihsel süreç bağlamında değerlendirmiş, temsilcisi olduğu gelenek içinde eleştirel yaklaştığı burjuva kamusal alanı karşısına normatif bir kamusal alan görüşü ortaya koymuştur.

Habermas'a göre, özel kişilerin politik ve ekonomik mücadeleleriyle işgal edilen kamusal alan, kitle iletişim araçlarının da etkisiyle salt görünüşte kamusaldır. Devletin, liberal sistem içinde ekonomik faaliyetlerin yönlendirilmesine aracı kılınması; kapitalist sistemde sınırları genişleyen kamusal alan, kamusal alanı yitirmesi ve ekonomik erki elinde bulunduranların özel çıkarlarının kamusal alanı işgal etmesi; özel alanın kamu hukuku üzerinden devlet eliyle kontrol edilmesi; kentleşmeye bağlı olarak değişen aile yapısının ve aile ilişkilerinin özel ve kamusal alan tanımlarını yeniden tartışmaya açması; var olmanın görünür olmakla özdeşleştiği bir toplum düzeninde mahrem alanın alenileşerek kamusal alanı işgal etmesi; siyasal erkin denetimine aracılık etmesi gereken medyanın ticari örgütlenmelerin nesnesine dönüşmesi; halk kitlelerinin tüketen kitlelere dönüşmesi gibi nedenlerle, kamusal akıl yürütme rasyonaliteden uzaklaşmış, kamusal alan özel kişilerin özel çıkarlarını korumak için kendi meşruiyetlerini yarattıkları uzlaşma alanına dönüşmüştür.

Kamuoyunun oluşumuna karşı bir tehdit olarak değerlendirdiği bu durumu bertaraf etmek isteyen Habermas, iletişimsel eylem ve ortak akıl üzerine kurulu bir kamusal alan modeli oluşturmuştur. İdeal bir kamusal alanın gerekliliklerine yoğunlaşan Habermas, kamusal alanı, iletişimsel eylem üzerine kurulu bir toplum düzeninde halkın, demokratik ve meşru erkin kullanımına temsili katılımında gereken kamuoyunun olduğu bir zemin olarak tasavvur etmiştir. Her vatandaşın eşit ve özgür katılımcı olduğu bu tasavvurda, tartışma yoluyla sağlanan diyalog, kamunun en akılcı ortak yolu bulmasına yardımcı olacaktır. Ancak Habermas'ın ortaya koyduğu ideal kamusal alan görüşü; farklılıkların iletişimsel akıl ile aşıldığı, farklı görüşlerin karşılıklı anlaşma ile onaylandığı, normların iletişimsel eylemle sağlanan bir dayanışma ile tesis edildiği bir kamusal düzeni varsaymaktadır. Bu bağlamda Habermas, ötekinin ötekileştirilmediği bir iletişimi önkoşul olarak ele alması ve kamusal aklın ideolojik, sosyolojik, ekonomik, dinsel ve ahlaki açıdan fark olmaksızın herkes için temellendirilebilir normlar ortaya koyabileceğini kabul etmesi bakımından eleştirilmektedir. Ancak Habermas'ın ortaya koyduğu normatif görüş, konsensüsün nasıl belirleneceği sorusuna öznel aracılığı mümkün kılan bir çözüm araması ve alternatif bir kuram geliştirme zorunluluğunun vurgulanması bakımından önemlidir.

Kaynaklar

- Adorno, T. (2007). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, (Çev. Nihat Ünler, Mustafa Tüzel, Elçin Gen), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (1994). *İnsanlık Durumu*. (Çev. Bahadır Sina Şener) İstanbul: İletişim Yayınları
- Gestrich, A. (2006). "The Public Sphere and the Habermas Debate", *German History*, Volume 24, Issue 3, 413–430
- Habermas, J. (2003). *Kamusalığın Yapısal Dönüşümü*. (Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları
- Köker, L. (1990). İki Farklı Siyaset-Bilgi Teorisi, Siyaset Bilimi İlişkileri Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Weintraub, J. (1997). "The Theory And Politics Of The Public/Private Distinction". *Public And Private In Thought And Practice: Perspectives On A Grand Dichotomy*, 1(3). 1-42.